

KONFERENCIA KNIHA VE 21. STOLETÍ: OD ČTENÁŘSTVÍ K UMĚLÉ INTELIGENCI

PhDr. Jakub Fázik, PhD.; jakub.fazik@cvtisr.sk; (Centrum vedecko-technických informácií SR)

V dňoch 20. – 21. marca 2024 sa v Ostrave uskutočnil 15. ročník knihovníckej konferencie *Kniha ve 21. století* s podtitulom „Od čtenářství k umělé inteligenci“ organizovaný Moravsko-sliezskou vedeckou knižnicou v Ostrave, po štvorročnej prestávke opäť v prezenčnej forme. Prvý deň patril sprievodným podujatiam v priestoroch ostravskej Novej radnice, sídle hlavného organizátora, a Univerzitnej knižnice Ostravskej univerzity. Druhý, prednáškový deň sa konal v priestoroch novovybudovaného City Campus Ostravskej univerzity.

<http://doi.org/10.52036/1335793X.2024.1.67-69>

V prvý deň konferencie mohli účastníci navštíviť jedno z troch paralelných sprievodných podujatí organizovaných Moravsko-sliezskou vedeckou knižnicou (ďalej MSVK) v priestoroch budovy ostravskej Novej radnice – ukážkovú lekciu tréningu pamäte, prezentáciu vybavenia a aktivít tamojšej kreatívnej dielne (makerspace) a exkurziu do digitalizačného pracoviska. Štvrtou alternatívou bola exkurzia v priestoroch Univerzitnej knižnice Ostravskej univerzity. Vo večerných hodinách predstavil Ing. Andrej Harmečko, riaditeľ príspevkovej organizácie Černá kostka, projekt tzv. Čiernej kocky – nového sídla MSVK, ktoré by malo byť postavené do roku 2027. MSVK totiž od svojho zriadenia v r. 1951 „dočasne“ sídli v (pre knižnicu) nevyhovujúcich priestoroch Novej radnice, funkcionalistickej pamiatkovej budovy z 30. rokov minulého storočia, preto sa v r. 2004 konala architektonická súťaž na nové sídlo knižnice, v ktorej zo 43 návrhov víťazne vzišla práve Čierna kocka. Takmer 20 rokov odkladania realizácie pôvodného víťazného projektu prinieslo v knihovníctve mnoho zmien, na ktoré by mal projekt patrične reagovať (napr. digitalizácia, makerspace...). V inovovanej koncepcii Čiernej kocky zdôraznil Harmečko jej transformačný potenciál, nové sídlo MSVK má byť „tretím životným priestorom“ (popri domove a pracovisku) a centrom vzdelávania a inovácií. Zaujímavosťou projektu je vodná nádrž obklopujúca budovu a javisko s hľadiskom s kapacitou 120 ľudí na jej streche.

Programom hlavného, prednáškového dňa konferencie sprevádzala moderátorka Mgr. Michaela Dombrovská, Ph.D. Účastníkom sa v úvode prihovorili prodekan hostiteľskej Pedagogickej fakulty Ostravskej univerzity doc. Mgr. Roman Farana, Ph.D., za Ústavu bohemistiky a knihovníctva Sliezskej univerzity jeho vedúci Mgr. Martin Tichý, Ph.D. a doc. PhDr. Richard Papík, Ph.D. a riaditeľka MSVK PhDr. Libuše Foberová, Ph.D.

Mgr. Anežka Kuzmičová, Ph.D. z Fakulty sociálnych vied Univerzity Karlovej v príspevku „Čtení je aktivní život, ne jeho protiklad“ porovnávala kvalitatívny prístup jej výskumného tímu k fenoménu detského čítania, zameraný na prežívanie čítania (motivácie, dojmy, pocity, predstavy o sebe, spomienky), s kvantitatívnym prístupom výskumného tímu Hany Friedlaenderovej. Podľa Kuzmičovej má Česká republika silný vplyv socioekonomického pôvodu/statusu na čítanie a čitateľstvo v rámci krajín OECD. Z výskumu 9 až 11-ročných detí vyplynulo, že čitatelia nonfikcie (so záujmom napr. o vesmír alebo šport) sa nepovažujú za čitateľov v pravom zmysle – fenomén čítania spájajú s beletriou. Autorkin príspevok podnietil diskusiu ohľadom dôveryhodnosti výpovedí detí vzhľadom na použitú metodológiu.

V príspevku „Od vedy o čítaní k socializácii čítania“ predstavila PhDr. Ludmila Hrdináková, Ph.D. z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave historický vývoj paradigiem vied o čítaní, ktorý začal v r. 1956 založením Reading Association (dnes International Literacy Association), hoci, ako poznamenala, korene siahajú až do 19. storočia. Prvotnú éru podmieneného/kondičného čítania (1955 – 1965) ovplyvnenú behaviorizmom, kde akt čítania je rozkladaný na čiastočné komponenty, ktoré treba drilovať, nahradila v ďalšej dekáde éra prirodzeného vstupu do čítania (1966 – 1975), ovplyvnená lingvistikou a psycholingvistikou s dôrazom kladeným na slovnú zásobu. Nasledujúce obdobie – informačná éra (1976 – 1985) – súviselo s rozvojom kognitívizmu a význam sa prikladal predchádzajúcim znalostiam jednotlivca. Éra sociokultúrnej perspektívy (1986 – 1996) bola ovplyvnená sociálnym konštruktivismom, podľa ktorého vzory okolia vplývajú na čítanie jednotlivca. Od r. 1996 sa výskumy orientovali na kognitívne a emocionálne aspekty „zapojeného číta-

nia“ (napr. pri čítaní sa kognitívny systém odpojí od okoli-
tého sveta a zžije sa s čítaným príbehom). Nové milénium
spojené s rozvojom informačnej/znalostnej spoločnosti
zmenilo pohľad na čítanie na racionálny model, ktorý sú-
visí napr. s potrebou rozvoja informačnej/mediálnej/digi-
tálnej gramotnosti či výkonovo orientovaným modelom
čítania v rámci medzinárodného hodnotenia krajín. Mo-
derné technológie, rozvoj neuropsychológie a neurovied
priniesli tzv. „neurokultúru“, v zmysle ktorej predstavila
aj vlastný výskum čitateľskej gramotnosti detí realizovaný
spoločne s Ústavom výskumu sociálnej komunikácie SAV
s využitím sledovania pohybu očí (eye tracking).

Literárny vedec a kritik prof. *PhDr. Jiří Trávníček, M.A.*
z Ústavu pre českú literatúru AV ČR realizoval spolu Ví-
tom Richterom z NK ČR v rokoch 2007 – 2023 sériu pia-
tich štatisticky reprezentatívnych výskumov čítania
a čitateľstva dospeljej populácie nad 15 rokov veku. V prí-
spevku „Čtení dnes (ve světle posledních výzkumů)“ pre-
zentoval výsledky najnovšieho výskumu, podľa ktorého
v ČR číta 73 % obyvateľov (v priemere 9,9 kníh ročne),
62 % si kúpi ročne aspoň jednu knihu a 28 % využíva služ-
by verejných knižníc. Najobľúbenejším autorom je Erich
Maria Remarque a z knižných titulov vedie Harry Potter.
Porovnanie výsledkov s predošlými výskumami ukázalo
pokles čitateľov, nárast „nečitateľov“, pokles spoločenského
statusu čítania. Oproti r. 2018 došlo k nárastu čítania
e-kníh z 18 % na 31 %, audiokníh z 14 % na 37 %, kým tlačene-
né knihy klesli zo 78 % na 72 %. Príspevok uzavrel metafo-
rou mediálneho trojdomia čítania (knihy tlačenej, elektro-
nická a audiokniha), kde vežu hradu sú fyzické/tlačené
knihy a nádvorím ostatné formy kníh. Kým centrum (veža)
v súčasnosti citelne oslabuje, periférie (nádvorie) posil-
ňujú svoje postavenie. Zároveň však optimisticky pozna-
menal, že tým nevzniká nová subkultúra, akurát čítanie
a kniha hľadajú svoje nové hranice. Nasledujúca diskusia
sa týkala komparácie čítania písaného textu a počúvania
audiokníh – kým pri čítaní v pravom slova zmysle je čitateľ
sám sebe režisérom a hercom zároveň (kupuje si iba dra-
maturgov), poslucháč audiokníh má menšiu slobodu, pre-
tože si kupuje i hercov a režiséra; napriek tomu počúvanie
k čítaniu patrí, pretože je prvou aktivitou čítania, s ktorou
sa jednotliviec stretá už od narodenia. Výhodou tlačenej
knihy oproti digitálnej je podľa Trávníčka „trojrozmerné
čítanie“ (hoci aj v nej sú texty písané dvojrozmerné), kto-
ré umožňuje lepšie zvládnuť čítanie rozsiahlejších textov
a najst' viac chýb v texte.

Kým prvý tri príspevky sa venovali čitateľstvu, ďalšia časť
programu už bola orientovaná na trend, ktorý neobchádza
ani knižnično-informačnú prax – umelú inteligenciu
(AI). *Mgr. Natálie Káčová* z Kabinetu informačných štúdií

a knihovníctva Masarykovej univerzity v Brne (KISK) vedie
projekt Knihovna.ai zameraný na podporu verejných kniž-
níc v reakcii na sociálne implikácie AI (www.knihovna.ai).
V príspevku „AI hype a veřejné knihovny: Jak být empatic-
kými inovátory?“ ukázala, ako daný projekt mapuje a ex-
perimentuje s možnosťami verejných knižníc zodpovedne
pracovať s AI. Uviedla, že AI nie je „zlodejkou práce“, ale
musíme hľadať nové spôsoby „spolunažovania“ s AI, kde
hrá kľúčovú úlohu vzdelávanie. Verejné knižnice podľa Ká-
čovej majú byť „empatickými inovátormi“, ktorí rozumejú
moderným technológiám a nástrojom AI, sú sociálne
cítiači, zameraní na sprevádzanie používateľov novými
technológiami – obzvlášť na vzdelávanie dospelých.

Podľa *Ing. Petra Dvořáčka*, doktoranda Ostravskej univer-
zity, naozaj „silná AI“ zatiaľ neexistuje, aktuálne máme
stále dočinenie len so „slabou“ AI, ktorá predstavuje len
násobenie matic, hoci koncept neurónových sietí a násob-
enia matic je známy už od polovice 20. st. V úvode prí-
spevku „Jak nás může AI oklamať a jak jí to můžeme vrátit“
sa vrátil do roku 1997, keď najvýkonnejší počítač dokázal
vykonať 11 gigaFLOPS (počet operácií za sekundu), dnes
ich priemerný smartfón vykoná niekoľkonásobne viac.
Dôvody, pre ktoré sa spoločnosť masívne zaujíma o otáz-
ku AI až v ostatnom čase, vidí Dvořáček jednak v kvanti-
te tréningových dát, ktoré poskytol internet len nedávno,
a vo vývoji výkonných zariadení – dynamiku vývoja empi-
ricky ozrejmuje Moorov zákon, podľa ktorého sa každých
18 mesiacov výkon integrovaných obvodov počítačového
hardvéru zdvojnásobuje. V ďalšej časti príspevku sa ve-
noval otázke klamaní AI, ktorá o nás (ako používateľoch
internetu) vie omnoho viac, než si myslíme. Ako prvý prí-
klad použil službu YouTube: každý používateľ zanecháva
svojou činnosťou na internete stopu, ktorú nástroje AI
služby YouTube dekodujú a vytvoria o nás psychogra-
fický profil, na základe ktorého každému z nás ponúka
relevantný obsah. Ako ďalšie príklady „zneužívania“ dát
a ovplyvňovania ľudí nástrojmi AI uviedol kauzu Cambrid-
ge Analytica a službu Twitter (dnes X), ktorá uzatvára po-
užívateľov do tzv. názorových bublín. S rastom kvality ge-
neratívnej AI rastie aj počet falošných správ (fake news),
autor preto pozornosť venoval aj stratégiám odhalenia
tzv. deepfakes, falošným obrázkom (a iným mediálnym
súborom) produkovanými nástrojmi AI. Okrem nepres-
ností v detailoch, ktoré môžeme odhaliť už aj ľudským
okom, existujú aj platené služby na ich odhaľovanie,
napr. Deepfake Detection Challenge. V závere príspevku
však ukázal, že sme oklamateľní aj bez AI, príkladom sú
vizuálne klamy využívajúce nedokonalosti ľudského moz-
gu (statické obrázky, ktoré sa nám javia dynamicky). Okla-
mať umelú inteligenciu (neurónové siete) však môže aj
človek, napr. tzv. adversariálnym šumom, v dôsledku kto-

rého systému AI nesprávne vyhodnotia obrázky. Diskusia po príspevku sa týkala problematiky etických otázok, pretože za nástrojmi AI stoja vždy ich tvorcovia.

Popoludňajší blok otvoril známy novinár *Ing. Petr Koubský, CSc.* s prezentáciou „AI změní duševní práci nás všech“ (dostupná na adrese <https://bit.ly/pk-240321>). V jej úvode ukázal niekoľko príkladov konverzácie s ChatGPT, v ktorých tento nástroj generatívnej AI ponúkol nesprávne odpovede na pomerne jednoduché otázky. Podľa Koubského vedia nástroje generatívnej AI robiť jediná vec, a to na základe pravdepodobnosti zvoliť nasledujúce slovo v generovanom texte; prirovnal ich preto ku „kalkulačke s jediným tlačidlom“ – výberom najpravdepodobnejšieho slova, ktorým má text pokračovať. Umelá inteligencia na jednej strane narušila dlhodobo zaužívané meradlo posudzovania inteligencie človeka schopnosťou jeho písomného prejavu, na strane druhej obsahuje silný potenciál v pomoci dysgrafikom a ďalším hendikepovaným skupinám ľudí. Hoci nástroje AI pripravia ľudí o množstvo práce, ktorú doteraz vykonávali, metaforou vrtuľníka, ktorý dostane ľudí do základného tábora pri výstupe na Mount Everest (čím im uľahčí množstvo zbytočného šľapania), ukázal autor na potrebu objavovania nových možností AI, využiteľných vo vlastný (a celospoločenský) prospech. Tvorivá práca ľudí nástupom generatívnej AI podľa neho nekončí, len sa premietne do nových úloh.

Praktické využitie AI v oblasti ochrany a sprístupňovania historického písomného dedičstva predstavil prof. *PhDr. Dušan Katuščík, PhD.* Keďže technológia OCR je pre účely automatizovanej transkripcie digitalizátov historických rukopisov, strojopisov a tlačí (najmä na kyslom papieri) nepostačujúca, vhodnou alternatívou je HTR – Handwritten Text Recognition. Premenu obrázkových formátov digitalizátov na editovateľné digitálne texty sa autor zaoberá aj v rámci projektov READ (platforma Transkribus.eu) a SKRIPTOR (za Slovensko iniciované na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici v spolupráci so Štátnou vedeckou knižnicou v Banskej Bystrici); na pôde Ústavu knihovníctva a bohemistiky Filozoficko-prírodovedeckej fakulty Sliezskej univerzity v Opave sú do činností strojového učenia umelých neurónových sietí zapájaní aj študenti v rámci riešenia diplomových prác, keďže medzinárodná platforma Transkribus nedokáže transkribovať texty zo slovenčiny, češtiny, poľštiny či lužickej srbčiny.

Z čiastkových modelov sa postupne vytvárajú agregované modely transkripcie, hoci – ako poznamenal autor v závere príspevku – každý rukopis prináša vlastné problémy, snáď každý by potreboval vytvoriť vlastný model.

Konferenciu uzavrel *Ing. Petr Očko, Ph.D.* zo Sliezskej univerzity v Opave, ktorý zároveň vedie sekciu digitalizácie a inovácií na českom Ministerstve priemyslu a obchodu, príspevkom „Nové politiky v oblasti AI“. Európsky parlament, členské štáty a Komisia stanovili v programe Digitálna dekáda 2030 konkrétne ciele a úlohy v štyroch kľúčových oblastiach digitálneho kompasu: zručnostiach, infraštruktúre, administratíve a ekonomike. Autor prezentácie túto aktivitu nazýva „digitálnou ofenzívou EÚ“, ktorá pozostáva z mnohých ďalších strategických dokumentov, napr. aj Akčného plánu pre európsku demokraciu (predmetom sú otázky etiky a ochrany ľudských práv na digitálnych platformách). Digitálna ekonomika v zmysle „digitálneho legislatívneho balíčka“ EÚ zahŕňa štyri iniciatívy: Akt o digitálnych službách EÚ, Európsky akt o správe údajov, Akt o umelej inteligencii a Akt o údajoch. Relevantných legislatívnych dokumentov je omnoho viac (o. i. Akt o digitálnych trhoch), ich hlavnou myšlienkou či cieľom je „odmknúť“ potenciál dát pre inovácie. V závere príspevku sa podrobnejšie venoval najmä európskemu obsahu Aktu o umelej inteligencii, ktorý rozlišuje 4 kategórie nástrojov AI (zakázané systémy, vysoko rizikové systémy, menej rizikové systémy, málo rizikové a bezrizikové systémy). Zdôraznil, že regulácia Aktom o AI sa nevzťahuje na výskum, vývoj, použitie v prípade národnej bezpečnosti a pre vojenské účely. Európska únia je podľa neho prvým geografickým regiónom, ktorý pristúpil k regulácii odvetvia umelej inteligencie, jej výhodou je lepšia ochrana občanov, z hľadiska vývoja však pôsobí inhibične.

Po skončení prednášok mali účastníci možnosť prezrieť si strechu ostravského City Campus-u, zariadenú na športové účely. Ďalšie podrobnosti o konferencii sú dostupné na jej webovej stránke <https://www.konferenciek21.cz/>. Spoluorganizátormi podujatia boli Sliezska univerzita v Opave, Zväz knihovníkov a informačných pracovníkov Českej republiky (SKIP) Moravsko-sliezskeho a Olomouckého kraja a Združenie knižníc ČR (SDRUK). Mediálnymi partnermi podujatia sú časopisy DUHA, Čtenář: Měsíčník pro knihovny, Knihovna plus a ILib. Informačné technológie a knižnice.